

Két délvidéki történetíró centenáriuma

A LEGUTÓBB MEGÁLLAPÍTOTTÁK a következőket: Mindaz, amit a mai történetírás a Délvidék multjáról felszínre hozott, csaknem kizáróan a temesi születésű *Pesty Frigyes*, a torontáli *Szentkláray Jenő* és a krassói *Ortvay Tivadar* történetíró munkásságán és az általa összegyűjtött anyagtömegben nyugszik. (Magyar Szemle 1942, 1. sz. 2. lap). Most volt Pesty születésének 120.-ik, Szentkláray és Ortvay születésének pedig éppen 100.-ik évfordulója. Pesty Frigyesről már megemlékezett a Délvidéki Szemle (1944. 2. szám). A triász két másik tagjának alakját szándékozik feleleveníteni e rövid megemlékezés. Mint Pesty, úgy Szentkláray és Ortvay is egész életüket a Délvidék történetének felkutatására szentelték. Az a terület ez, melyet „Bánát”-nak is neveztek. Ez az elnevezés tulajdonképpen helytelen, amint ezt Pesty Frigyes egy akadémiai értekezésének címe is kifejezésre juttatja: „A Temesi Bánság elnevezésének jogosulatlansága”. Ez az elnevezés mégis szokásban maradt és nem is ez ellen szándékoztunk kifogást emelni, mint inkább csak megemlítjük, hogy a legutóbbi években „Bánát” alatt általában csak a jugoszláv területen fekvő Délvidéket értették, pedig a Bánát nagyobb része, metropolisával, Temesvárral együtt román területre esik. Trianon előtt a Maros-Tisza-Dunától és az erdélyi havasoktól övezett területet, vagyis a Bánátot értették Délvidék vagy Délmagyarország alatt, míg a Bácskát akkor is Bácskának hívták. Ilyen címmel jelent meg e terület története is: „Délmagyarország vagy az úgynevezett Bánság külön története”, Böhm Lénárt németnyelvű könyvének fordítása. Ez a Bánát vagy Délvidék Trianon előtt szoros összefüggésben állt Szegeddel.

SZENTKLÁRAY JENŐ Szegeden a piaristák gimnáziumát látogatta. Többek közt Csaplár Benedek, a későbbi akadémiai tag, Horváth Cirill, a későbbi egyetemi tanár és Somhegyi Ferenc voltak oktatói. Somhegyit lelkes előadásai miatt éppen akkor mintegy száműzték Pestről, de természetesen Szegeden is hasonló hévvel és szellemben tanított és lelkesített.

Szentkláray később gimnáziumi tanár lett Temesvárott, midőn Ortvay Tivadar csanádegyházmegyei paptársával „Történeti Adattár Csanádegyházmegye hajdanához és jelenéhez” címen folyóiratot indított meg. Merész vállalkozás volt ez annak idején, midőn még a Győri Régészeti és Történelmi Füzetek is megszűntek és a Magyar Történelmi Társulat vékony füzetekben tudta csak közreadni tagjainak dolgozatait. Sok dicsérő elismerést aratott az Adattár, mely

e téren úttörő munkát végzett. A Délvidék történetéhez most is keresett forrásul szolgál. Életrevalóságát mi sem bizonyítja inkább, mint hogy évfolyamai nyomban teljesen elfogytak.

Szentkláray nemsokára szülővárosába, Törökbecsére került plébánosnak. Ekkor kénytelen volt az Adattár közrebocsátását beszüntetni. Közeledett azonban százéves fordulója annak az eseménynek, hogy Mária Terézia királynő a Bánátot visszacsatolta az anyaországhoz. A délvidéki vármegyék, Torontál, Temes és Krassó-Szörény e százados évfordulónak állandó emléket ohajtottak emelni azzal, hogy erre hivatott történetíróval megíratják: Mit tett a visszacsatolás, azaz 1779 óta a magyar közigazgatás a Délvidék felvirágoztatására? E célból a három vármegye bizottsága Temesvárott értekezletet tartott és ezen elhatározták, hogy egy „Délmagyarország története (1779—1879)“ c. munka megírására Szentkláray Jenőt kéri fel. Szentkláray e megtisztelő megbízatásnak lelkiismeretesen ohajtott eleget tenni. Rögtön hozzálátott a levéltári kutatásokhoz, heteket töltött Pesten, Bécsben; átkutatta a vidéki levéltárakat. Habár az 1879. évi szegedi árvíz miatt az országos ünneplések elmaradtak, Szentkláray nagy műve: „Száz év Délmagyarország történetéből“ ma is hirdeti nemcsak a szerző munkásságát, de az illetékes körök lelkesedését és áldozatkészségét is. Ennek alapján sietett a Tudományos Akadémia öt tagjai közé felvenni.

A Magyar Tudományos Akadémia kimutatása szerint Szentkláray műveinek és kisebb dolgozatainak száma meghaladja a százat. Ezek közt leghatalmasabb munkája, legalább kereteit tekintve: „A csanádi egyházmegye története.“ Az egyházmegye akkori nagynevű főpásztora Dessewffy Sándor, Magyarország fennállása második évezredének küszöbén arra a nemes elhatározásra tökélt el magát, hogy dicsőült püspökölödjön, „Szent Gellért iránti áhitatos kegyeletből“ megíratja és kiadja a kormányzatára bízott ősi egyházmegye történetét. A csanádi egyházmegye története három részre és mindegyik rész több kötetre tervezetett: 1. Püspökség, 2. Káptalánok, Szerzetesrendek, 3. Plébániák.

Szentkláray hozzáfogott a munkához, és csakhamar megjelentette *A csanádegyházmegyei plébániák történetének* első kötetét. Sajnos, a tiszteletreméltó vállalkozás már az első kötetnél megszakadt. Szentkláraytól csak a csanádegyházmegyei plébániák történetének első kötete jelent meg, felölelve a betűrendben vett első 30 plébánia (Aga-Csanád) és ezek leányegyházainak történetét. De még így csonkán is azt állapította meg e munkáról az erre leghivatottabb Vanyó Tihamér „A plébániatörténetírás módszertana“ c. nemrég megjelent kitűnő könyvében, hogy: „Ez a mű ma is a legnagyobb plébániatörténeti munka Magyarországon!“

Szentkláray nemcsak ebben a művében, hanem egyéb munkáiban is előtérbe lép mint jeles történész, mint ragyogó tollú író és mint izzó magyar. Azt mondták róla, hogy sovíniszta. Ha tényleg olyan nagy bűn volt magyarnak lenni, ezt Szentkláray becsületesen levezekelte. Meg kellett érnie, hogy Temesvárra, hol mint nagyprépost a püspök után az első egyházi stallumot töltötte be, bevonultak a szerbek, majd a románok. Elmondotta az Irással: „Ecce pereó in

terra aliena!“ „Ime elpusztulok idegen földön!“ Ez be is következett 1925 október 12.-én Temesvárott.

Tévednénk azonban, ha úgy gondolkodnók, hogy történetírói működése is értékét veszítette az imperiumváltozással. Éppen ellenkezőleg! Könyveinek ázsíója emelkedett. Elkapkodták azokat, amelyek még hozzáférhetők voltak és legtöbb műve ma egyáltalában nem kapható. Sem a négykötetes *Adattár*, sem a *Száz év Délmagyarország újabb történetéből*, sem *A csanádegyházmegyei plébániák története*. Talán ironiája a sorsnak, hogy nem is annyira magyarok, mint inkább románok, szerbek, németek keresték és keresik műveit. Bizonyára nem lelkesedésből azok magyar szelleméért, mint inkább a műveiben feldolgozott és számukra is becses adatok kedvéért.

Az egyre fogyó magyarságnak csendes tüntetése volt Szentkláray temetése Temesvárott. Szabolcska Mihály, a költő-pap, kivel Szentkláray évtizedekkel azelőtt megalapította a ma is fennálló temesvári *Arany János társaság*-ot, mondotta a gyászbeszédet. Többek közt, a román hatóságok jelenlevő képviselőinek hallatára nyíltan vallotta: „Szentkláray magyar volt. Magyar volt akkor, midőn ez dicsőséggel járt. Magyar maradt akkor is haláláig, midőn ez nem járt dicsőséggel!“

ORTVAY TIVADAR szintén száz évvel ezelőtt, 1843 november 18.-án született a krassószörénymegyei *Csiklóbányán*, hol édesatyja bányaigazgató volt. Gimnáziumi tanulmányainak elvégzése után felvétette magát a csanádi egyházmegye kötelékébe, majd a theologiai tanulmányok után pappá szenteltetett. Négy évig mint segédlelkész működött. Ezalatt több tudományos dolgozata jelent meg. E működését méltányolva, az egyházmegyei kormányzat Lugosra nevezte ki tanárnak.

Ettől kezdve Szentklárayval kiadta a már említett *Történeti Adattárt*. A megjelent évfolyamokból megállapítható, hogy nem annyira szerkesztették, mint inkább ők ketten írták a folyóiratban megjelent valamennyi cikket és kutatták fel az abban közölt kútfőket. Az *Adattár* évfolyamaiban megjelent dolgozatai felhívták reá *Ipolyi Arnoldnak*, a Szent István Társulat akkori igazgatójának figyelmét. A Társulat kebelében szerény alkalmazást biztosított számára, hogy a fővárosban helyezkedhessék el és behatóbban foglalkozhassék történeti tanulmányaival. Ortwayban nem csalódott. Két év múlva már két munkáját adta ki a Tudományos Akadémia. Egyéb magvas értekezései és az Akadémiában tartott felolvasásai révén, miután már előbb felvétetett a Nemzeti Múzeum tisztviselői karába, 32 éves korában, a Magyar Tudományos Akadémia tagja és a pozsonyi jogakadémián a történelem tanára lett. A csanádi egyházmegye egyebekén kívül a csanádi apáti címmel tüntette ki historikusát.

Nemcsak mint pozsonyi tanár, de 31 éves szolgálata után Budapestre nyugdíjba vonulva is, 1916 július 8.-án bekövetkezett haláláig szakadatlanul történetírói tevékenységet fejtett ki. Dolgozatainak száma több százra rug.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent két-

kötetes munkájában: *Magyarország régi vízrajzá*-ban összegvűjtötte és feldolgozta hazánk régi vízrajzának anyagát a legrégibb történeti időktől. Ismerteti hazánk álló és folyóvizeit, forrásait és kút-vizeit, lápjait és mocsarait, fürdőit, árkait és vízfogóit, gázlóit, réveit és hídjait, melyeknek az egykorú történeti és okiratos emlékekben nyoma van. A mű egy része német nyelven is megjelent és külföldön is elismerést aratott.

Négy vaskos kötetben megírta *Pozsony városának történetét*, úgy szintén a *pozsonyi kir. jogakadémia* fennállásának centenáriuma alkalmával — *Trefort* Ágost kultuszminiszter megbízásából — e főiskola történetét (1884).

A Tudományos Akadémia a Marcibányi jutalommal tüntette ki *Mária, II. Lajos király neje* c. életrajzát. Ortwaynak e műve egységesen tárgyalja Mária élettörténetét és, noha a fősúlyt a királyné magyarországi szereplésére helyezi, életének németalföldi korát is részletesen és kimerítően tárgyalja. Nem nyújt csupán életrajzot, ezt már csak azért sem tehette, mert a királyné személyisége elválaszthatatlan a kor politikai, kulturális és udvari történetétől.

Nagyszerűet, újat és minden eddigit felülmúlót akart alkotni, midőn hozzáfogott *Temesvármegye és Temesvár város* monografiájának megírásához. A Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága 1890-ben kínálta fel e mű megírását Ortwaynak. Ortwayt a Délvidék kutatójává éppen az a körülmény tette, hogy elégedetlen volt azokkal a munkákkal, amelyek e tárgyról eddig megjelentek. Ezt a véleményét nemcsak kifejezésre juttatta, hanem már annak idején rögtön példát akart nyújtani arra, miképpen kell a legmagasabb történelmi szempontból a *határórvidek* multját tárgyalni. Csakhamar a nagy általánosítások helyett a részletek alapos vizsgálatába fogott. Megállapította azt, hogy a *Délvidék hazánk területének leletekben leggazdagabb területe és ezért legalkalmasabb arra, hogy képet adjon a történelmi feljegyzéseket megelőző idők embereinek életéről*. Egy letűnt világ tündérképét varázsolta elénk, midőn a Délvidéken kiásta a történelemelőtti idők embereinek esetlen eszközeit. Dácia feliratos emlékeivel és térképével a Délvidék ókori történetét új adatokkal gazdagította. A Magyar Tudományos Akadémia készségesen elismerte, hogy Ortway ebben a munkájában, mint e kor szakoknak egyik legkiválóbb művelője mutatkozott be, a rengeteg római és népvándorláskori lelet ismeretében pedig teljesen otthonos. Kötete messze kiemelkedik a monográfiák közül és írójának maradandó emléket biztosít.

Az Akadémia megbízásából elkészítette *Mommsen* Tivadar (az Akadémia kültagja) felett mondandó emlékbeszédet. A világhírű történettudós tudományos és irodalmi kiválóságait alapossággal és kimerítő részletességgel tárgyalja. Midőn azonban ezt 1916 október 2.-án az Akadémiában felolvasták, Ortway maga is halott volt. Meltán mondhatta el róla temetésekor (1916 július 10.) az Akadémia nevében őt búcsúztató *Fejérpataky* László: „Ortway Tivadar élete példát nyújt, miként kell e földi lét éveit eredményes munkában, páratlan szorgalomban, folytonos tanulásban, szereplési vágytól ment szerény visszavonultságban s emellett új meg új szellemi alkotá-

sokban, érdemekben gazdagon eltölteni s ezáltal magának, akaratán kívül is, maradandó helyet biztosítani a nemzeti tudomány történetében."

JUHÁSZ KÁLMÁN

Marcus Aurelius elmélkedései

EZ A MAGYARUL is olvasható kicsiny könyvecske a nemes emberség egyik legragyogóbb emléke. Egy fenkölt lélek önvallomása, szinte azt mondhatnám: gyónása a maga életéről, arról, hogyan látta önmagát és milyen elvek vezették őt cselekedeteiben. Írójuk nem is a könyvnek szánta bizalmas gondolatait. Nehéz hadakozás közben, a táborozások pihenő óráiban bizonyosan azért írta le, hogy önmaga előtt is világosabban álljon a saját életének értelme, s a 12 füzetnyi feljegyzést, melyekben néha vissza-visszatér ugyanaz a gondolat, s témájuk sem mondható túlságos változatosnak, csak a császár halála után publikálták baráti kezek. S a magányos órák meghitt emlékeiből olyan erkölcsi brevium lett, amely csaknem kétezer esztendő alatt sem veszített értékéből és naiv üdeségéből.

A császár elmélkedései ugyanis a haldokló Róma szellemi levegőjében, és annak a filozófus felekezetnek a tanításából születtek meg, amely utoljára nevelt a hanyatló antik világban hősokeket, s ha az elmúlás folyamatát nem tudta is megállítani, megtanította híveit arra, hogyan kell szemrebbenés és félelem nélkül szembenézni a halállal. A sztoikusok szektája volt ez, akikben utoljára élt még az antik pogányságban az ember csodálatos nagyságának és szellemi fenségének a hite, mikor körülöttük egy egész világ volt összeomlóban, hogy aztán a romokon feltűnjön az emberiség új nagy reménysége és vigasztalója: a Kereszt.

Időszámításunk második századában vagyunk. A római birodalom elérte legnagyobb kiterjedését, de társadalma elfáradt. Lelke elfinomult és ideges félelemmel tekintett az északi határok felé, ahol barbár germán és szláv törzsek dörömböltek a birodalom kapuján. Bebocsáttatást, földet és jogokat követeltek a római imperium területén. A császárok maguk is közülük válogatták össze legjobb katonáikat, s a rómaiak megcsodálták e szőke óriásokat, amikor megjelentek a főváros utcáin. Ha Róma idejében felismeri e barbárok erejét és békésen, ügyes politikával romanizálja őket, ahelyett, hogy minden erővel az elszakadni készülő keleti fél megtartására törekszik és végül is fegyverrel fordul e barbárok ellen, Európa sorsa egészen másképpen alakulhatott volna. De Rómát akkor már előzönlötte a Kelet szelleme. Mint Horatius mondotta: a meghódított Görögország meghódította magát Rómát. Görög szó és görög filozófia lett úrrá a birodalom előkelőinek körében, hiszen éppen Marcus Aurelius is görög nyelven jegyezte föl ezeket az intim gondolatokat, ami kétségtelen jele annak, hogy lelke jobb részét nem rómainak, hanem görögnek érezte, hiszen a görög nem volt